

Особливості відновлення психологічної стійкості прикордонників після бойових зіткнень на державному кордоні

Yeriomenko D.Y. Peculiarities of restoration of psychological firmness of border guards after participation in combat actions at the state border / D.Y. Yeriomenko // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufriieva. – Issue 33. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2016. – P. 162–171.

Д.Ю. Єрмоєнко. Особливості відновлення психологічної стійкості прикордонників після бойових зіткнень на державному кордоні. У статті визначено особливості відновлення психологічної стійкості прикордонників після бойових зіткнень на державному кордоні. Проаналізовано характер впливу негативних чинників на психологічну стійкість прикордонника в екстремальних умовах професійної діяльності. Крім того, виділено структурні компоненти психологічної стійкості прикордонника, а саме: емоційно-вольовий, пізнавальний та індивідуально-професійний. За результатами опитування та анкетування військовослужбовців, які безпосередньо брали участь у проведенні антитерористичної операції визначено, що вказані негативні чинники можна поділити на ті, що мають безпосередній та опосередкований вплив на психічний стан прикордонника. Також визначено, що переважна більшість негативних наслідків для психічного і фізичного здоров'я прикордонника (як результат перебування в екстремальній ситуації в умовах найсильнішого психоемоційного стресу, пов'язаного з постійним ризиком для життя та здоров'я) проявляється вже після повернення із зони бойових дій, через декілька днів або навіть місяців після повернення до нормальних умов життя. Отже, в ході дослідження було з'ясовано, що негативні психічні зміни у прикордонників, які перебували у зоні проведення антитерористичної операції, розвиваються після повернення їх до звичайних умов життєдіяльності. Зазвичай саме після повернення відбувається додаткова психотравматизація, коли умови життєдіяльності для багатьох учасників бойових дій стають джерелом додаткового стресу і негативних психічних змін, які сприяють виникненню різних посттравматичних проявів. За результатами дослідження визначено особливості відновлення психологічної стійкості прикордонників, які будуть покладені в основу комплексної методики відновлення психологічної стійкості прикордонників після бойових зіткнень на державному кордоні.

Ключові слова: психологічна стійкість прикордонників; учасники бойових дій; психічний стан, екстремальні чинники, стрес.

Д.Ю. Ерёмченко. Особенности возобновления психологической устойчивости пограничников после боевых столкновений на государственной границе. В статье определены особенности возобновления психологической устойчивости пограничников после боевых столкновений на государственной границе. Проанализирован характер воздействия негативных факторов на психологическую устойчивость пограничников в экстремальных условиях профессиональной деятельности. Кроме того, выделены структурные компоненты психологической устойчивости пограничников, а именно: эмоционально-волевой, познавательный и индивидуально-профессиональный. По результатам опроса и анкетирования военнослужащих, которые принимали непосредственное участие в проведении антитеррористической операции, определены негативные факторы, которые можно разделить на две группы, а именно: факторы, которые осуществляют непосредственное влияние и такие, которые косвенно влияют на психическое состояние пограничника. Также определено, что подавляющее большинство негативных последствий для психического и физического здоровья пограничника (как результат пребывания в экстремальной ситуации в условиях сильнейшего психоэмоционального стресса, связанного с постоянным риском для жизни и здоровья) проявляется уже после прибытия из зоны боевых действий, через несколько дней или даже месяцев после возвращения к нормальным условиям жизни. Таким образом, в ходе исследования выяснилось, что негативные психические изменения у пограничников, которые находились в зоне проведения антитеррористической операции, развиваются после их возвращения в обычные условия жизнедеятельности. Как правило, после возвращения происходит дальнейшая психотравматизация, когда условия жизнедеятельности для многих участников боевых действий становятся источником дополнительного стресса и негативных психических изменений, которые способствуют возникновению разного рода посттравматических явлений. В результате исследования определены особенности возобновления психологической устойчивости пограничников, которые будут положены в основу комплексной методики возобновления психологической устойчивости пограничников после боевых столкновений на государственной границе.

Ключевые слова: психологическая устойчивость пограничников; учасники боевых действий; психическое состояние, экстремальные факторы, стресс.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Поряд з економічними, політичними та соціальними наслідками для суспільства, будь-яка війна має і психологічні наслідки для кожного окремо, а військовослужбовців, зокрема. Оскільки особливістю військового протистояння на Сході України є не стільки захоплення територій, скільки завоювання та маніпулювання ро-

зумом як військовослужбовців різних силових структур, так і цивільного населення, нехтування усіма етичними нормами, зневажливе ставлення до людського життя, виправдання будь-яких засобів боротьби й інших заборонених прийомів (терор, бандитизм, руйнування інфраструктури населених пунктів тощо), то діапазон впливу негативних чинників на військовослужбовця надзвичайно широкий. При цьому не менш негативний вплив мають і наслідки бойових зіткнень на державному кордоні, що впливають не тільки на психофізичне здоров'я прикордонників, але і на їх психологічну врівноваженість, світогляд, стабільність ціннісних орієнтацій тощо. Військові психологи дедалі частіше акцентують увагу на негативному впливі бойових ситуацій на психіку прикордонників. Зважаючи на те, що більшість учасників бойових дій психологічно нездатні самостійно повернутися в систему соціальних зв'язків і норм мирного життя, виникає потреба у психологічній реабілітації, що спрямована на відновлення їхнього психічного здоров'я. Тому сьогодні найважливішими завданнями військових психологів є відновлення психологічної стійкості прикордонників, що перебували у зоні проведення антитерористичної операції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми та на які опирається автор. Фундаментом аналізу проблеми психологічної стійкості стала сукупність психологічних підходів та концепцій психічного здоров'я (В. Бехтерев, Б. Ананьев, Г. Нікіфоров), психічної саморегуляції організму та самоконтролю особистості (П. Анохін, К. Анциферова, О. Конопкін, Г. Дика, Г. Гребенюк), психологічної готовності (А. Куліков та ін.). Системний підхід до вивчення психологічної стійкості особистості як системи різних параметричних характеристик досліджували Б. Ананьев, Є. Ільїн, Г. Костюк, С. Максименко, В. Медведєв. Психологічну стійкість як одну з основних детермінант професійної придатності та успішності у здійсненні правоохоронної діяльності розглядали А. Журавель, К. Кім, В. Лефтеров, С. Лисюк, Є. Потапчук, О. Сафін, О. Тімченко, А. Якимчук, С. Яковенко та ін.

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників питання, що пов'язані з різними аспектами реабілітації військовослужбовців, розглядали В. Гічун, В. Ковтун, О. Коржиков (медико-соціальні аспекти реабілітації військовослужбовців); Г. Акімов, В. Березовець, Р. Грінкер, С. Захарик, І. Ліпатов, О. Лобастов, Т. Пароянц, В. Попов, В. Стасюк, Д. Шпігель (наслідки бойових психічних травм під час воєнних конфліктів та світових війн) та

ін. Суттєвий науковий внесок у дослідження механізмів протікання та наслідків посттравматичного стресового розладу внесли А. Караян, М. Зеленова, Я. Подоляк, Н. Тарабрина та ін.

Мета статті – визначити особливості відновлення психологічної стійкості прикордонників після бойових зіткнень на державному кордоні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Події останнього року, які відбуваються в Україні, характеризується глибокими соціально-політичними та військово-політичними змінами. Виміри та динамізм цих змін вимагають суттєвого переосмислення, комплексного і всебічного дослідження всіх чинників, що обумовлюють і визначають як розвиток нашої країни загалом, так і військового блоку, зокрема. Сучасна військова справа вимагає високої підготовки та професіоналізму прикордонників, пред'являє більш високі вимоги до рівня сформованості психологічної готовності при вирішенні складних завдань. Сучасні прикордонники повинні виконувати бойові завдання в різних умовах з високою ефективністю.

Проблема психологічної стійкості прикордонників у сучасних умовах є актуальною. Актуальність визначається складною військово-політичною ситуацією у країні (повномасштабні бойові дії та Сході країни) і професійна діяльність прикордонників здійснюється у вкрай екстремальних умовах. Екстремальні умови створюються діями, так званих, сепаратистів та бойовиків, які здійснюють регулярні обстріли прикордонних нарядів, органів охорони державного кордону, захоплюють пункти пропуску з метою встановлення контролю над визначеними ділянками державного кордону. Сучасні бойові зіткнення на державному кордоні відрізняються високою інтенсивністю, напруженістю, швидкоплинністю і спектр бойових стрес-чинників надзвичайно широкий. Бойове виснаження призводить до зниження ефективності виконання завдань в умовах проведення антитерористичної операції, а також впливає на психофізичне здоров'я прикордонників, породжуючи у їх свідомості та підсвідомості тривогу, агресію, страх, паніку, невпевненість в собі тощо.

Аналіз науково-психологічної літератури дав можливість відмітити, що поняття «психологічної стійкості» відноситься до особистості в цілому і трактується як базова (цілісна) характеристика, як властивість особистості, як рухливий рівноважний стан системи особистості, однак спільним можна виділити те, що мова йде про здатність особистості (суб'єкта діяльності) успішно протистояти негативним (екстремальним) чинникам (умовам), які

можуть негативно впливати на її психічне та фізичне здоров'я і працездатність. На підставі проведеного аналізу нами було визначено, що психологічна стійкість прикордонника – це характеристика особистості, яка забезпечує її стійкість до протидії зовнішнім негативним впливам та проявляється у здатності відновлювати психологічну рівновагу шляхом адекватного реагування на раптові зміни обстановки в екстремальних умовах без негативних наслідків для психічного і фізичного здоров'я прикордонника. Крім того, нами виділено структурні компоненти психологічної стійкості прикордонника, а саме: емоційно-вольовий, пізнавальний та індивідуально-професійний [1]. За результатами опитування та анкетування військовослужбовців, які безпосередньо брали участь у проведенні антитерористичної операції, визначено, що психологічна стійкість прикордонників в екстремальних умовах залежить від ряду екстремальних чинників, які умовно можна поділити на ті, що мають безпосередній і опосередкований вплив на психічний стан прикордонника. Першу групу екстремальних чинників складають: непередбачуваність та раптовість дій у зоні проведення антитерористичної операції; новизна обстановки та її різка зміна, високий рівень несподіванки; небезпека, загроза життю, можливі людські жертви (усвідомлення реальної загрози життю і здоров'ю). До другої групи чинників відносяться: висока відповідальність (рішучість і темп проведення бойових дій); низький рівень взаємодії між різними силовими структурами у спеціальній операції; відсутність, недостатність або суперечливість інформації (невизначеність); інтенсивність та новизна застосування спеціальної техніки; відсутність інформації про правила поведінки у зоні антитерористичної операції; невідповідність норм забезпечення реальним потребам сучасного бою; тривале перебування у зоні проведення антитерористичної операції (відсутність звичних умов для життя і діяльності, труднощі і дискомфорт); складний морально-психологічний стан особового складу; нестандартність засобів і прийомів дій при виконанні покладених завдань; витік конфіденційної інформації, відсутність достатньої кількості закритих каналів зв'язку; негативне ставлення місцевого населення (очікувально-напружене відношення до особи в уніформі, прихований страх до людини зі зброєю); незнання правил надання домедичної допомоги.

Отже, перебування у зоні проведення антитерористичної операції відноситься до тієї екстремальної ситуації, коли прикордонник постійно перебуває в найсильнішому психоемоційному стресі, долаючи його вольовими зусиллями. І як наслідок, майже у всіх

учасників бойових дій неминуче в тій чи іншій мірі спостерігаються зміни у фізичному і психічному стані. Дослідження, що проводяться в даній області, показують, що у військовослужбовців, які перебували в екстремальних ситуаціях, виникають, так звані, посттравматичні стресові порушення. Досвід країн, що зіткнулися з явищем посттравматичного синдрому, показав, що участь у подіях, пов'язаних із ризиком для життя, травматичним чином діє на психічне здоров'я і стан учасників бойових дій. Військовослужбовці, які брали участь у бойових діях, відносяться до групи осіб з підвищеним ризиком розвитку психогенних порушень. У найбільшій мірі це відноситься до учасників локальних війн, а саме: в Афганістані, В'єтнамі, Чечні, Придністров'ї тощо. Військові медики використовують для характеристики їх стану такі нетрадиційні термінологічні позначення, як «афганський синдром», «в'єтнамський синдром», «чеченський синдром тощо» [2; 3].

Світова статистика свідчить, що кожен п'ятий учасник бойових дій при відсутності будь-яких фізичних ушкоджень страждає нервово-психічними розладами. Але це лише частина того гігантського айсберга, який утворюється після екстремальних впливів. Інші наслідки починають проявлятися через декілька днів або й місяців після повернення до нормальних умов життя. Це різні психосоматичні захворювання. За даними експертів військово-медичної академії, в учасників бойових дій (порівняно зі здоровими людьми) в два-три рази вища ймовірність різних захворювань і загальний стан здоров'я характеризується слабкістю, запамороченням, зниженням працездатності, головними болями, болями в області серця, сексуальними розладами, порушеннями сну тощо [4].

Наслідки посттравматичного синдрому досить різні. У 25 % військовослужбовців, які воювали у В'єтнамі, досвід бойових дій слугував причиною розвитку негативних психічних наслідків. Серед поранених кількість осіб, яка потерпає від бойового посттравматичного синдрому, складає 45-50 %. За підсумковими даними від 58 до 108 тис. учасників бойових дій В'єтнаму у різний час покінчили життя самогубством, а від 35 до 45 тис. ведуть замкнутий спосіб життя, практично не спілкуються між собою. За даними американських досліджень, алкогольно залежних осіб нараховується близько 70 %. Крім того, за даними 1994 року, серед в'язнів американських тюрем ветерани в'єтнамської війни склали також 70 % [5].

На думку зарубіжних спеціалістів, психологічні наслідки бойових дій слід виділяти в специфічний синдром, що відрізняється від звичайних клінічних виявів психотравми. Залежно від

об'єкта дослідження цей синдром має різні назви. Це «бойова психічна травма», «бойові стресові реакції» «бойове стомлення», «бойовий стрес» тощо [2].

Однією з форм вияву посттравматичного синдрому дослідники називають бойовий стрес. Існує декілька моделей розуміння бойового стресу. Згідно з першою, бойовий стрес є результатом загострення в бойовій обстановці наявного інтрапсихічного конфлікту, який був раніше прихований. Згідно з другою моделлю, кожна людина має межу стійкості, що в умовах бойової обстановки швидко знижується. Цій моделі відповідає термін «бойове виснаження». Згідно з третьою моделлю, бойовий стрес може бути результатом свідомої мотивації солдата; з четвертою – бойовий стрес є результатом комбінації зовнішніх чинників (модель «воєнної індукції»), з п'ятою моделлю – «експериментального неврозу» – причиною бойового стресу є внутрішній конфлікт, який виникає у солдата в бойовій обстановці. При цьому змістом внутрішнього конфлікту є протиріччя між бажанням вижити і бажанням виконати свій обов'язок [6].

На думку І. Соловійова, повертаючись до мирного життя, особистість найчастіше залишається ще адаптованою до бойової ситуації. Посттравматичні стресові реакції, на думку автора, поділяються на три види: 1) невмотивована агресія відносно випадкових людей, дуже часто відносно рідних і близьких; 2) порушення сну, зниження настрою, загального життєвого тону, незрозуміле почуття провини, відхід у себе тощо; 3) психічні розлади, необхідність психіатричної допомоги [7].

Отже, основним психотравмуючим впливом бойової обстановки є досить тривале перебування прикордонників в умовах специфічного бойового стресу, що накладає свій негативний відбиток. Слід відмітити той факт, що у період перебування прикордонника у зоні проведення антитерористичної операції, стрес подекуди виконує певну позитивну функцію у збереженні цілісності організму і особистості прикордонника в екстремальних умовах, проте після повернення прикордонника до мирного життя, стрес виступає руйнівним чинником і причиною подальшої дезадаптації учасників бойових дій. Серед опитаних прикордонників, які перебували в зоні проведення антитерористичної операції, підвищену тривогу відчували 40 % опитаних, пригніченість – 28,9 %, агресію – 20 % та розгубленість у – 6,7 %. Крім того, внутрішньо особистісні конфлікти простежувались у 11,1 % прикордонників та 13,3 % відчували стан стомленості. Разом з тим, результати дослідження показали, що у 38 % опитаних спостерігаються систе-

матичне порушення сну та у 59 % учасників бойових дій бувають мимовільні спогоди екстремальних ситуацій.

На основі проведеного дослідження нами визначено особливості відновлення психологічної стійкості прикордонників після бойових зіткнень на державному кордоні, а саме: перебіг відновлювального процесу прикордонників залежить від умов, в які потрапляють прикордонники після повернення із зони антитерористичної операції, і створення позитивної атмосфери сприятиме зміні їх психічного стану; характер психотравмуючих подій створює додаткові перепони під час розгортання відповідних адаптаційно-суб'єктних процесів, і тимчасова, повна або часткова ізоляція учасників бойових дій із збереженням природних соціальних зв'язків забезпечить прискорення відновлювального періоду; психологічне інформування прикордонників щодо інтенсифікації негативних проявів бойового стресу здійснюється для подолання труднощів відновлюваного періоду з метою пом'якшення психотравмуючих переживань і успішної ресоціалізації до мирного життя.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямку. Отже, проведене дослідження свідчить, що негативні психічні зміни у прикордонників, які перебували у зоні проведення антитерористичної операції, розвиваються після повернення їх до звичайних умов життєдіяльності. Зазвичай саме після повернення відбувається додаткова психотравматизація, коли умови життєдіяльності для багатьох учасників бойових дій стають джерелом додаткового стресу і негативних психічних змін і обставин, які сприяють виникненню різних посттравматичних проявів. За результатами дослідження визначено особливості відновлення психологічної стійкості прикордонників, які будуть покладені в основу комплексної методики відновлення психологічної стійкості прикордонників після бойових зіткнень на державному кордоні.

Список використаних джерел

1. Єрьоменко Д. Ю. Сутність та зміст психологічної стійкості прикордонників та її структурні компоненти / Данило Юрійович Єрьоменко // Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні та психологічні науки / гол. ред. О. В. Діденко. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2015. – № 1(74). – С. 404–415.
2. Стасюк В. В. Страх і паніка на війні : Монографія. – К. : Вид-во Національного університету оборони України, 2013. – 289 с.

3. Шевченко В. В. Психологічна реабілітація військовослужбовців, що перебували в миротворчому контингенті / В. В. Шевченко, А. А. Руденко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 2.12. – С. 239–243. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvmdups_2014_2_12_46.pdf
4. Костенко М.А. Психосоциальная работа с участниками локальных боевых действий : Метод. пособие / М. А. Костенко, Н. Б. Костенко, А. В. Урезков. – М. : «АСТ», 2000. – 198 с.
5. Литвиненко Е. С. Проблема психотравматизації військовослужбовців Збройних сил України зі складу коаліційних сил у Республіці Ірак / Е. С. Литвиненко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2005. – № 2. – Режим доступу: http://novyn.kpi.ua/2005-2/06_Litvinenko.pdf
6. Липатов И. И. Особенности психологической адаптации военнослужащих к боевой деятельности: Дис... канд. психол. наук: спец. 19.00.01. – «Общая психология, история психологии»; Харьковский военный университет, 1996. – 219 с.
7. Соловьев И. И. Жизнь после войны / И. И. Соловьев // Солдат удачи. 1999. – 40 с.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Jer'omenko D. Ju. Sutnist' ta zmist psihologichnoi' stijkosti prykordonnykiv ta i'i' strukturni komponenty / Danylo Jurijovych Jer'omenko // Zbirnyk naukovykh prac' Nacional'noi' akademii' Derzhavnoi' prykordonnoi' sluzhby Ukrai'ny. Serija : pedagogichni ta psihologichni nauky / gol. red. O. V. Didenko. – Hmel'nyc'kyj : Vyd-vo NADPSU, 2015. – № 1(74). – S. 404–415.
2. Kostenko M.A. Psihosocial'naja rabota s uchastnikami lokal'nyh boevykh dejstvij : Metod. posobie / M. A. Kostenko, N. B. Kostenko, A. V. Urezkov. – Moskva. : «АСТ», 2000. – 198 с.
3. Lipatov I. I. Osobennosti psihologicheskoi' adaptacii voennosluzhashchih k boevoj dejatel'nosti: Dis... kand. psihol. nauk: spec. 19.00.01. – Н. : Har'kovskij voennyj universitet, 1996. – 219 с.
4. Lytvynenko E. S. Problema psyhotravmatyzacii' vijs'kovosluzhbovciv Zbrojnyh syl Ukrai'ny zi skladu koalicijnyh syl u Republici Irak / E. S. Lytvynenko // Visnyk Nacional'nogo tehničnogo universytetu Ukrai'ny «Kyivs'kyj politehničnyj

- instytut». Filosofija. Psychologija. Pedagogika. – 2005. – № 2. Rezhym dostupu: http://novyn.kpi.ua/2005-2/06_Litvinenko.pdf
5. Shevchenko V. V. Psychologichna reabilitacija vijs'kovosluzhbovciv, shho perebuvaly v myrotvorchomu kontyngenti / V. V. Shevchenko, A. A. Rudenko // Naukovyj visnyk Mykolai'vs'kogo derzhavnogo universytetu imeni V. O. Suhomylnys'kogo. Serija : Psychologichni nauky. – 2014. – Vyp. 2.12. – S. 239–243. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nvmdups_2014_2_12_46.pdf
 6. Solov'ev I. I. Zhizn' posle vojny / I. I. Solov'ev // Soldat udachi. – 1999. – 40 s.
 7. Stasjuk V. V. Strah i panika na vijni : Monografija / V.V. Stasjuk. – K. : NUOU, 2013. – 289 s.

D.Y. Yeriomenko. Peculiarities of restoration of psychological firmness of border guards after participation in combat actions at the state border. The article touches upon the research results of peculiarities of restoration of psychological firmness of border guards after participation in combat actions at the state border. There is analysis of an extreme factors influence on the psychological firmness of border guards. Besides, we have distinguished structural components of psychological firmness of border guards: emotional-volitional, cognitive and individual-professional.

According to the results of questioning of border guards who participated in combat actions during anti-terroristic operation we have found that psychological firmness in extreme conditions depends on a number of extreme factors. They can be divided into direct and indirect effects of psychic state of border guards. It is necessary to admit that participation in anti-terroristic operation is considered to be extreme situation when a border guard is in the strongest psycho-emotional stress. Thus, our investigation shows that negative psychic changes of border guards, who participated in anti-terroristic operation, develop when they have returned to their usual life. When the military men finish carrying out their service duties in the zone of anti-terroristic and return to peaceful life, additional psychotraumatization takes place and conditions of normal way of life are the sources of additional stress. As a result of our research we have found the peculiarities of restoration of psychological firmness of border guards. The findings can be used as the basis of complex techniques of restoration of psychological firmness of border guards after participation in combat operations at the state border.

Key words: negative psychic changes, stress, combat operations at the state border, psychological firmness.

Received February 06, 2016

Revised March 23, 2016

Accepted April 22, 2016